

А.І. Лукашенко

кандидат історичних наук,

доцент кафедри країнознавства та міжнародного туризму

Київського міжнародного університету

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В МЕЖАХ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті проаналізовано проблему відсутності державної ідеологічної платформи, її витоки та наслідки для України. Також досліджено російську національну ідею щодо її придатності для українців. Визначено ментально-ідейні характеристики російської ойкумени та західноєвропейської і здійснено спробу дослідження останніх у контексті близькості до української соціальної та політичної культури. Виявлено ґрунт, на якому може сформуватись українська національна ідея.

Ключові слова: національна ідея, індивідуалізм, колективізм, сакральний тип державної влади, Церква, православне християнство.

Історичні факти свідчать, що механізми державного управління демонструють свою ефективність лише у випадку, коли народні маси та інститут держави мають спільний знаменник, який політологи називають національною ідеєю. Керуючись національною ідеєю, поступово вибудовуються основи взаємодій офіційної влади та її громадян. Адже тільки в такому випадку всім зрозуміло куди пливе човен, кожен відчуває свою громадянську функцію, що зменшує рівень деструктивних процесів [8; 7].

Дослідження феномену відсутності української національної ідеї надзвичайно *актуально* в час, коли Україна потерпає від чергової суспільно-політичної кризи та соціально-економічних потрясінь. Адже, розробка державної

ідеології могла б стати тим фундаментом, на якому б «виросла» могутня українська держава.

У даній статті, звісна річ, ми не ставимо перед собою завдання виокремити сутність української національної ідеї. Наша *мета* полягає в історичній оцінці російських і західноєвропейських ідейних цінностей, завдяки якій ми продемонструємо, яка ідея неорганічна для нашого народу і яка ближче нам, що, можливо, полегшить завдання у визначенні саме українського варіанта національної ідеї. Над чим ми й спробуємо порозмислити.

Проблематика визначення української національної ідеї користується незначним інтересом у колах професійних істориків, серед яких ми можемо назвати імена Л. Залізняка та С. Сергійчука [2]. Також професійно проблему «ідейності» з політичної точки зору порушував В. Чорновіл [10]. Щодо дослідження витоків і суті російської національної ідеї та ціннісних орієнтирів Західної Європи існує низка праць, серед яких ми для прикладу назвемо роботи таких дослідників, як А. Гуревич, М. Малерб, Н. Тальберг, К. Армстронг, М. Еліаде, Ж. Ле Гофф, Е. Поньйон, М. Бейджент, Р. Лі, Ж. Делюмо, Ж. Мінуа, П. Лобье тощо [1].

У даній статті ми аксіоматично оперуємо фактом відсутності української національної ідеї, адже цей феномен не потребує доведення. Так, якби в українців була національна ідея, то за 19 років незалежності Україна не стояла б на черзі потрапити до країн третього світу. Передусім познайомимось із терміном «національна ідея». У даному випадку скористаємося найпоширенішим тлумаченням: «Національна ідея – це духовна концепція національної свідомості, розуміння народом сенсу свого існування, це концентрований вираз стратегічної мети, головних пріоритетів нації на осяжне майбутнє. Без такої ідеї рух держави стає багатоцільовим, більше того – безцільним» [9].

В Україні наявна низка гострих питань, що стосуються як історичних подій, так і сьогодення, щодо яких існує різка поляризація думок. Поляризація громадської думки відбувається за такими осями: ставлення до доцільності введення інших державних або офіційних мов; ставлення до доцільності прискорення вступу до НАТО; ставлення до прискореної економічної та політичної інтеграції в західному і східному напрямках; ставлення до помаранчевої революції тощо. Це, звісно, не весь перелік спірних питань. Їх значно більше. Причини такої поляризації приховані в сутнісних особливостях української влади й економіки.

Так, влада – це засіб збагачення, брак сильних політиків і чиновників, бізнес на «гачку влади», корупція, територіальна роз'єднаність, непрацююча судова система, ЗМІ не є сильними та незалежними, невизначеність у зовнішній політиці. Україну не сприймають ні на Заході, ні на Сході як повноцінного самодостатнього суб'єкта співпраці [11].

Економіка – це 45% економіки в тіні, низький загальний рівень конкурентоспроможності країни (індекс конкурентоспроможності – 84-й у світі зі 117), власність не захищена, процеси приватизації не завершені, багато громадян сприймають бізнес як ворога, «загнана» інфраструктура, висока енергоємність, нерівномірне податкове навантаження, низький рівень внутрішніх інвестицій, низький рівень зовнішніх інвестицій, бідних до 70 %, середній клас – 8% [11].

Щодо передумов такої ситуації зазначимо таке. Історично склалося так, що український народ через зовнішньополітичні обставини, змушений був працювати на будь-кого, тільки не на себе - на російського царя, польського короля, австрійського цісаря, на соціалізм, номенклатуру. Народ адаптувався і врешті-решт так адаптувався, що, отримавши незалежність (наголосимо, за яку ми не боролись), теж не захотів на себе працювати - ми працюємо на олігархію. Остання маніпулює народом, продукує всілякі гасла, вигадує

проблеми заради того, щоб зберегти свій статус [12]. Для цього використовують маніпулювання ідеями заради розколу громади. Останній «кидають» на торг штучностворені проблеми, зазначені від самого початку статті, «роздмухують» їх, відволікаючи увагу від головного – відповідальності за майбутнє. Нинішній владі вигідний брак української національної ідеї, адже це запорука направляти рух державного корабля на користь власного гаманця. Метання від Європи до Росії – яскраве свідчення відсутності ідеологічного стержня, так характерного могутнім державам світу. США, Німеччина, Японія, Великобританія, Франція, Росія – тільки пройшовши шлях самоідентифікації вступили на етап інтеграційних процесів, інакше злиття з іншою культурою загрожує стертям національної ідентичності. Пропонуємо з'ясувати: що ближче українській нації – російська національна ідея чи європейські цінності?

Про те, що таке «русская», «російська» ідея – написано досить багато: і про любов до батьківщини, Росія й Захід, Росія й Схід, Росія-Євразія, і російська душа, як специфіка національного характеру «русского народу», і багато чого іншого. От вислів патріарха Московської церкви Кирила: «Коли ми говоримо «Свята Русь», ми маємо на увазі ідею домінанти духовного над матеріальним, ідею домінанти високоморального ідеалу. І якщо перейти до географії, то, звичайно, ядром, цієї цивілізації є Росія, Україна та Білорусь, якщо говорити в сучасних геополітичних категоріях» [3].

Так, для багатьох зовсім незрозумілим є таке формулювання російської національної ідеї. Насправді, в основі останньої лежить далеко не *ідея домінанти високоморального ідеалу*, а механізм, що маніпулює масовими очікуваннями та сподіваннями. На чому ми й зупинимось детальніше.

Основи російської державності сучасного типу були закладені в добу пізнього середньовіччя, а саме протягом XV –

XVII ст. Саме в цей період виникає і пускає свої корені великоімперська концепція «Москва – третій Рим», але дуже рідко нині звертають увагу на те, як сформувалася ця ідея [4].

Доба середньовіччя просякнута духом очікування кінця світу. На теренах Московського князівства в думках перших осіб, як і в пересічних прихожан, витав дух апокаліпсису. Особливих обертів він набув напередодні 1492 року – головної дати, яка фігурувала в церковних пророцтвах кінця світу. Як не дивно, кінець світу не відбувся, що змусило тогочасну еліту і народні маси жити сьогоднішнім днем і поставило питання боротьби за владу поміж світськими феодалами, Церквою й інститутом князівської влади. Як і сьогодні, так і в минулому для боротьби за владу використовували дієве гасло. Нині це бренд «демократії», а в добу пізнього середньовіччя то був бренд «страшного суду» та кінця світу. Серед представників церковного домену відбувся розкол ще напередодні 1492 року. Частина (так звані стяжатели) керувалась ідеєю розростання церковного землеволодіння, інша ж частина (нестяжатели) були противниками останнього, чим завоювали прихильність московського князя. З метою закріплення своїх позицій нестяжатели в обличчі Зосими розробили цілу державну концепцію [3].

Через те, що з приходом 1492 року кінець світу не відбувся, виникла потреба обґрунтувати причини продовження існування грішного світу і грішників. Так виникла теорія про існування трьох благословених царств, центральним із яких було третє й останнє царство, тобто Московське. Згідно з теорією, доки існуватиме третє царство (Москва – третій Рим), доти існуватиме світ. Відтоді, а саме від початку XVI ст. релігійно-апокаліптична ідея набувала державно-ідеологічного значення. Уперше «новим градом Костянтина» назвав Москву митрополит Зосима при новому розрахунку пасхалій у 1492 р. на найближчі двадцять років, а Івана III – «новим Костянтином», тим самим ратифікуючи перехід «другого

Риму» (Константинополя – всесвітньої столиці православ'я, що пала в 1453 р.) в Москву [2].

Практичну реалізацію ця ідея набула вже 1498 р., в акті урочистого вінчання на царство онука Івана III Дмитра та у використанні на російському гербі двоголового візантійського орла. А на початку XVI ст. з'явилися твори, у яких виводився родовід російських царів від засновника Римської імперії, за часів якого народився Ісус Христос. Одночасно Йосип Волоцький (лідер стяжателів) і його прибічники вели боротьбу проти нестяжателів. Хоча позиція нестяжателів у питанні про церковне майно та позиціонування держави імпонувала великому князю, у його очах вони заплямували себе підтримкою опальних бояр. Цією обставиною блискуче скористався Йосип Волоцький [5].

До йосифлян належав псковський чернець Філофей, популяризатор концепції московського митрополита Зосими «Москва – Третій Рим», на якій будувалась офіційна ідеологія російських царів. Філофей уточнив сакральну місію Москви і московського царя. Звертаючись до великого князя московського, Філофей писав: «Два Рима падоша, а третій стоїть, а четвертому не бути» [4]. Третій Рим – Москва і православний цар наділені Філофеєм есхатологічною функцією зібрати під свій рятівний покров усі народи світу перед кінцем світу. «Усі християнські царства снідоша, прідоша в кінець і снідошася в єдине царство нашого государя», – писав Філофей [4]. Отже, московський цар – останній і єдиний, а тому всесвітній Цар. Третій Рим замінює, а не продовжує Другий. Адже завдання не в тому, щоб зберегти і продовжити візантійські традиції, а в тому, щоб замінити Візантію, побудувати новий Рим замість колишнього, гріховного і занепаłego [3].

Російська імперія, СРСР, РФ продовжують активно виконувати апокаліптичну місію, змінюючи лише при цьому свої гасла. Усі експансіоністські заходи згаданих державних

утворень беруть свої генетичні витоки від есхатологічної концепції «Москва – третій Рим», під крилом якої має об'єднатися весь богосвідомий народ. Звісна річ, що сам Государ, (сьогодні Президент) у богосвідомість грається, коли розповідає про мотиви завойовницьких акцій, але головне в іншому – заагітована юрба вірила Государю п'ять століть тому і вірити своєму Президентові сьогодні. Тому не дивно, що Ф. Тютчев писав: «Умом Россию не понять, аршином общим не измерить, у ней особенная стать – в Россию можно только верить».

Якщо ще раз прочитати вислів патріарха Кирила, то стає зрозумілим звідки в останнього в промовах з'являється слово «геополітика» і чому в 2004 році піддані Московського патріархату здійснювали прогулянки центром столиці України з портретами сучасного українського Президента.

Так, ми з'ясували головний аспект російської національної ідеї, що полягає в, по-перше, насаджуванні в колективне підсвідоме культу безмовної покори першій особі держави, який наділений особливими сакральними функціями та при якому інститут Церкви діє як ідеологічний апарат, по-друге, маніпулюванні масовим колективним підсвідомим у масовому порядку.

Вплив російської національної ідеї на українську державність – очевидний. Проілюструвати останній можна, уже починаючи від 1654 року. Але то був вплив радше не на українську державність, а на антидержавність, адже Государ може бути лише один, а російський колективний дух не передбачає незалежних партнерських відносин, адже в основі російської національної ідеї закладено об'єднання під егідою Государя, тобто централізацію влади.

Не складно було помітити, що український народ, незважаючи на інтенсивність пропагування тісних відносин із «братом старшим», все ж таки опирався і не підпадав під вплив гіпнотичного російського колективного підсвідомого.

Хоча для цього українські землі заселяли росіянами, витоки колективно-підсвідомих паттернів і сучасних політичних уподобань, котрі на Сході України цілком очевидні. Чому ж Росії так складно скласти до купи ядро великодуховної цивілізації, частиною якого є Україна (згідно із патріархою Кирилом)? Вважається, що у східноправославній традиції фігурує домінанта загального над індивідуальним, перевага колективного над особистісним. Завдяки чому і стала можливою реалізація російської національної ідеї.

Щодо українського ідейного варіанта. Когорта вчених сперечається: хто ми – Європа Західна чи Європа Східна. Ще більше з цього приводу сперечаються політики. Але це і є відповіддю на питання – в українців яскраво виражена індивідуальність, а отже, домінанта індивідуального над колективним, що тяжіє до цінностей Західної Європи, тому під впливом російської національної ідеї українець ніколи не перетвориться на росіянина, українець завжди лишатиметься українцем. А російська національна ідея та її інтенсивна пропаганда лише настовхує українців на пошук власного шляху, формування власної національної ідеї.

Кожна нація хоче достатньо чітко сформулювати свою національну ідею. Юрій Сидоренко стверджує, що для нас, українців, ця ідеологема асоціюється з такими поняттями, як воля, свобода. Адже дуже довго наш народ був під окупацією чужих держав, імперій. Розірвана на колонії, наша нація постійно шукала шляхів для здобуття власної держави, щоб бути вільними й рівними серед інших націй, держав. Тобто, про «українську ідею», як таку, Юрій Сидоренко, підсумовуючи низку журналістських досліджень, говорить так: «Переважна більшість українських громадян хочуть жити в цивілізованій країні, у цивілізованому колі держав, бути самодостатніми у своєму політичному, і не тільки, житті» [6]. Проте подібне формування тенденції національної ідеї тяжіє до реалізації елементарних споживацьких потреб, а із ситим

шлунком не заволодієш серцями і думками своїх громадян, потрібно враховувати глибинні національні особливості. Адже безцільний споживацький стиль існування держави призводить до її руйнації.

На жаль, крім споживацьких ідеологій, сучасний політикум не пропонує чогось ціннісного. І не випадково, тому що появу української національної ідеї гальмує, крім влади, ще один чинник. Так, вулицями міст, у кабінетах вищої ієрархії, у державних і приватних структурах перебуває особливий соціопсихологічний тип – «Homo sovyeticus». У такому випадку демократизація і вестернізація абсолютно безсилі і внаслідок ми «маємо те, що маємо». «Homo sovyeticus» характерний не тільки радянському поколінню, його стилем життя живе також українська молодь.

Порівнюємо радянські тоталітарні й українські демократичні реалії. У Радянському Союзі існувала одна єдина правляча партія – комуністична. В Україні існує понад 100 партій, понад 40 тис. громадських організацій. У комуністичної партії була ідеологія, а ідеологія визначала місце для кожного громадянина і роль у побудові світлого соціалістичного майбутнього. В українських партій, зазвичай, ідеології немає, це псевдопартії і псевдоідеології. Українська ідеологія – це капітал. Через те про плюралізм говорити не доводиться і про істотну різницю між українською й радянською категоріями теж. У Радянському Союзі був один лідер, в Україні - кілька десятків. У Радянському Союзі диктат і «порядок», в Україні рейдерство і кланова охлократія. Між іншим, радянська Конституція була найгуманнішою і навіть демократичною, існувала як піар для країн по той бік завіси, українська теж – для країн ЄС. Радянський варіант преси і суду, коли все вирішується за інструкцією партії, український варіант – за інструкцією тих, у кого є гроші, впливовість, зв'язки.

Радянська номенклатура мала все, рядовий «Номо соvуeticus» – ідею і бідність. Українська верхівка, золота молодь теж має все, український же «homo sovуeticus» – навіть без ідеї тільки з бідністю.

Так, тільки переродження радянських людей у сучасних українців із власною шкалою цінностей дасть змогу створити могутню ідеологічну платформу для державного розвитку. Але, нині в політиці чітко простежується тенденція повернення до відверто радянських методів управління і побудови України із російським обличчям. Проте, незважаючи на українську політичну незрілість, згаданий проєкт малореалістичний. Україна не стала Росією протягом п'яти попередніх століть, що є свідченням неприйнятності стрижневих державно-політичних і морально-духовних цінностей сусіда.

Підсумовуючи, зазначимо, що для кожного українця спільним суспільним і громадським інтересом незалежно від місця проживання, мови спілкування і політичних симпатій є індивідуалізм, інтравертність, приватний інтерес, національна гордість, що перегукується із західноєвропейськими цінностями. Незважаючи на кризу еліт, русифікацію і повернення до радянських методів управління, українська ментальність, психологія поведінки та моральний кодекс українця, як і інших громадян, не піддаються асиміляції. Українцям через індивідуалізацію духу близьке поняття європейської інтеграції, де на засадах рівноправного партнерства є можливість проявити власний індивідуальний підхід, точку зору. Російський же варіант інтеграції передбачає поглинання й авторитаризм, що суперечить соціальній і політичній культурі та психологічному кодексу українця.

Література

1. Гуревич А. Я. Культура и общество Средневековой Европы / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Мысль, 1989. –

- 317с. ; Малерб Мишель. Религии человечества / Мишель Малерб. – М.: Астрель, 1997. – 467с.; Тальберг Н. История христианской церкви / Н. Тальберг – К.: Либідь, 2004. – 219с.; Элиаде М. История веры и религиозных идей. Том 3: От Магомета до Реформации / [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/Eliad_4/13.php; Армстронг Карен. История Бога. Тысячелетие искания в иудаизме, христианстве и исламе / Карен Армстронг. – К., 2004. – 536с.; Гофф Жак ле. Цивилизация средневекового запада / [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://lib.aldebaran.ru/author/le_goff_zhak/; Поньон Э. Повседневная жизнь Европы в 1000 году / Эдмон Поньон. – М.: Мысль, 1999. – 271с.
2. Залізняк Л. Від склавинів до української нації / Леонід Залізняк. – К.: Либідь, 1994. – 232с.; Сергійчук С. Україна в пошуках політичної віри / Сергій Сергійчук. – К.: Знання, 1998. – 310 с.
 3. Замалев А.Ф. Овчинникова Е.А. Еретики и ортодоксы: очерки древнерусской духовности / А.Ф.Замалев, Е.А. Овчинникова. – Л.: Лениниздат, 1991. – С.41.
 4. Лукашенко А. Есхатологічні очікування в Європі XV–XVII ст. та їх вплив на формування суспільства сучасного типу // Етнічна історія народів Європи / За ред. Доктора історичних наук, професора В.Ф. Колесника. – Київ, 2008. – №26. – С.134-139.
 5. Лукашенко А. Європейська есхатологія XV ст.: особливості та вплив на розвиток середньовічного суспільства // Вісник академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України / За редакцією В. С. Трубенка. – Київ, 2009. – Вип. 4. – С. 121–126.
 6. Лукашенко А. Есхатологічні очікування: витоки та особливості в Європі. // Часопис української історії / За

- ред. Доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. – Київ, 2009. – Вип. 13. – С. 69–74
7. Сидоренко Юрій. Чия ідея сильніша – українська чи російська? / Юрій Сидоренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/05/17/5047164/>
 8. Семенченко Г.М. Плебсологічні роздуми про українську національну культуру і процеси соціального забезпечення населення // Плебсологічна оцінка сучасної світової фінансово-економічної кризи і завдань стратегічного менеджменту: Друга Всеукраїнська науково-практична конференція (24 квітня 2009 р.): Матеріали доповідей та виступів. Випуск 2. – К.: Київський університет, 2009. – С. 133–135.
 9. Скригонюк М.І. Плебсологія: правова сутність, теорія і практика // Микола Іванович Скригонюк. – К.: Київський університет, 2005. – Ч. 2. – С. 207.
 10. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / [під ред. Андрущенко В.П]. – К.: Знання України, 2002. – С. 217–218.
 11. Чорновіл В. Українці на перетині національних інтересів // Рух. – №28. – 1995. – С. 2–4.
 12. Шаповал О.Р. Про економічно-фінансову кризу і необхідність розвитку плебсології // Плебсологічна оцінка сучасної світової фінансово-економічної кризи і завдань стратегічного менеджменту: Друга Всеукраїнська науково-практична конференція: Матеріали доповідей та виступів. Випуск 2. – К.: Київський університет, 2009. – С. 38–42.
 13. Щокін О.В. Сучасна світова криза і окремі критерії влади / О.В. Щокін Плебсологічна оцінка сучасної світової фінансово-економічної кризи і завдань стратегічного менеджменту: Друга Всеукраїнська науково-практична

конференція: Матеріали доповідей та виступів. Випуск 2.
– К.: Київський університет, 2009. – С. 100–103.

The article analyzes the problem of the lack of state ideological platform, its origins and consequences for Ukraine. Also, the Russian national idea in terms of its suitability for the Ukrainian people is investigated. Mentally-determined ideological characteristics of Russian and Western European ecumene, and made an attempt to study the past in the context of proximity to the Ukrainian social and political culture. Revealed the soil to be formed which the Ukrainian national idea.

Keywords: national idea, individualism, collectivism, sacred type of government, church, orthodox Christianity

В статье анализируется проблема отсутствия государственной идеологической платформы, ее истоки и последствия для Украины. Также исследована русская национальная идея и ее пригодность для украинцев. Определено ментально-идейные характеристики русской ойкумены и западноевропейской и сделана попытка исследования последних в контексте близости к украинской социальной и политической культуры. Обнаружено почву, на какой может возникнуть украинская национальная идея.

Ключевые слова: национальная идея, индивидуализм, коллективизм, сакральный тип государственной власти, Церковь, православное христианство.